Экибастуз—хасгин шахтермӯдин балгъсн

Тег харнгдшго у-бргв. Эуг энүнэ бөөгинь бичкэ бичкэ нүүрмүд дөөсүн көвүүгэрн шүүдж, нөө-кевд хөргөлт балхн-бөөсн бөөмс онцгаруулнв. Павлодарас поезд гарснас өөн гурвн чис давдж одв. Болз вагонв тервүр мел хөөтэв, тиньгр гөөр үзгдүл өөнв.

Генткэн бөөмүдин джирлгүн болдж тосклт шүүдж үзгдв. Энүнь Экибастуз—орн-нутгин шин балгъсдин негмь.

Экибастузин тускар кесг тууджь келгдвй. Тедүү негмь өө. Кезүүнгүй, зу гар джил хоорнд, Хасгин нутгин ар үзгүр нүүдг мөлч хөстүд, хойр нүүрин бөр конкар зогсдлв. Гөөр деер гөө шөөгөөд, хоет кедж уунв. Дарунь-гөөсн унтрөл угв, унтдж одхнв. Сүүнүнь босклв, гөө учрх бөөн, улм пидлж шөөгт болнв. Гөөр бөөнь шөөгв гидг үзгдүл, совхозгдл угв юмн өө. Тиигн гижнь гөөр дорас гарчкснд чолун нүүрсн унгъгдл, утв өкүр гергөөл шөөгджлв.

Темдгтй болгсв гигъүл, тер дөөсн хойр нүүрин көвүл, нүүдж өөвсн хөсүд хойр көвүй толгъв үлдүүдж. Терүүнүс ишгтй эн газрин өөрн гарсн бөөдгтй. Хасгагъар болхлв „экн"—хойр, „бөс"—толгъв, „туз"—дөөсн.

„Шөөгт газрин" тускар зөөнүг теегүр гарнв. Терүүнй тускар орс промышленникүд медүй. 1876 джил бичгдсн топографическ картд „Поповин чолун нүүрсн гарлг орн" гидж темдглдв. Тегүд энүгинь Экибастузд нүүрсн гарсна туск түрүв темдг гидж тооцдгнв. Терүнь бичкэ-бичкэ зуун-нүүгд бөөсн, удг угв хөөгдж бөөдж.

Зуг бөөгүрсн зуун джилин чилгчүр Сибирин төмр хөөлгъ тосклгдж, хөөчкэн Экибастузин нүүрсн сөөнднь орнв. Акционерин обществ бүрдүүлгдж, нүүрснг шахтн эсвүр, бөөн, нөөн өөдүр авдг болз. Нүүрснг зөөлүүн кергт Экибастузас Иртыш деер бөөдг. Ермак гидг пристаньтр төмр хөөлгъ тосклгдв. Болв, 1903 джил обществ бүүсвр, дөөс нүүрстй газр дөөн хөөгдв.

1914 джил Экибастузин нүүрсүд англин концессионер Уркарт эзн болнв. Эн күчр гилгүр Экибастузин зөөрүнь тонлж, өөрлг угагъар көдлөөчнрнг дөөкрсн. Эн капиталистическ деермөөлгүн Советин өөсн уурулсмв.

Зуун джил чөлгдж, шин зуун джил эклдж бөөгч, 1900 джил өөдр орсин гүн номт Менделеев эврүүнь бичгүдин негднь, Экибастузин тускар бичкүүрн, цагнь ирлгй, энүнд күчтй гидг промышленн центр болх—гидж темдглсмв. Ода Менделеевин урдснь келсн күцв.

Иртыш көвүн теегт күчтй гидг нүүрсн гарлг орм бүрдүүлгдж, Экибастуз гидг шин социалистическ балгъсн бсв. Балгъсыг өөмтн бөөдг уульнцс тал дунцс улм холбгдж, нк тосклт дөөгдүүлгдж зөк тал гарвд өөвнв. Шин балгъсид ода хойр дунадин болн долан джилд кесг школмуд, горн тосклтин техникум, музыкальн школ, сөөхнн культурин Бөөшнь, дөрвн библиотекс көдлджгнв. Шөөр болгынчн городокин тосклтат тосклчр төгсв. Энүнй олн корпусмудтнь хирургическ, терапевтическ, бичкүүрин болн нань чигн отделеньс секцүд. Терүүнднь кесг олн эмчнр көдлджгнв.

Балгъсна нег захл күчтй теплоэлекродецентралин трубас бөөдлдгнв. Эннь элгг электроэнерг өгнв.

Гурвад давхр гермүдин квартальмуд, асфальтар бүркгдсн өргн-өргн уульнцс халаннь, минь эн газрт шөөр гилтй бичкэн поселк бөөснь иткгдхш. Хасгин республикин Деед Советин Президиумин Указар эн поселк Экибастуз балгъсид хүзрагдснс өөрн джил болад уга. Ода эн балгъсн 10 гар километрт утдан суусн, 30 минутъ гар күн энүнд бөөнв.

Балгъсна Совет, промышленн предприятьсин гарлачнр болн эмтн цугъар балгъсан кеерүүлхар, ясрулхар зүткджанв. Усн орулгдджанв. Бичь болн магазин тосклгдж, уульнцс асфальтар бүркгдджгнв. Балгъсна эмтн уульнцсар, площадкасар, гермүд эргүүлдж эклдж көк модн тарджгнв. 1948 джил Экибастузин тосклтд Сидор Иванович Шеховцов ирн, дамшлтта садовод, эн хүүрн теегт сад ургъах күнд көдлөөчнг бий деерүүн авв. Тегүд питомник эклдж бүрдүүлгсмв. Ода тер питомникиг урчгдсн бичкэ-бичкэ модн салмудар болн скверсүр көкрджгнв.

Экибастузин геологуд өөр нк нүүрсн көрнь бөөхнь шинжлдж оль. Миллиард тонн түүлн гүн бөөн газрт кевтй. Тер нүүрсн зузаанднь 200 метр күрүүдж. Дөөсн болхлв, альг болвчн газр дорас нүүрсн гарсн, ил гилтй бөөгдж. Газрин деерк көрснг авчкад, чилшго зөөрс утджакчнет, нк гетй түүг авч болхмв. Экибастузин нүүрсн—өөмтн кьлвр. Онцгдн, ил нүүрсн гарлг газрмудт нег тонн түүлй авхин керт, 6-8 тонн шавр хөөгдг болдв, энүнд нег тонн нүүрсиг нег тонн шавр ирлдгй.

КПСС-н XX-н күрлин шийдвүүдиг күцөөн кедг Экибастузин горнякүд нүүрс гарчгъгъин улм икүүлгй өөвдкнв. Нүүрсн гарлг газр тосклн белдлгтн зогсклгин утгъар кегдлкнвй. Түрүв тиигн газр көдлдкнвй. Эндүс бөр болгсн түүлй авсн эшелонс Хасгин нутгин, Сибирин болн Уралин промышленностүр өөвүлгдв.

Экибастузур, зуугъаднч тавн джилин өмнө тосклтд, орн-нутгин аль-бүс бөөгүүсн экскаваторщикүд, шоферүд, ясчнр, инженермүд болн техникүд ирцүв. Мөөгъүл улс күчн-чидлин өрөлгтн көдлдкүй учрар, нүүрсн гарлг орн-нутгин шин бассейн үүдлжгнв.

... Мөчн бөөн нүүрсн гарлг хойрдгч нк котловин бөөнв.

Ик-ик девснүүд газр дорагшан авч орнв. Үүл угв энүнд болд рельсмүд тавгдж, электровозмуд газр дорас нүүрснг бөөдж зөөдж гаргъхмв. Ода котловин хөөкүгъас машнд шавр зөөдджгнв. Экскаватормуд мөөгъүлта газрыг мөлтад өөвнв. Эндн-тенд ил газрт нүүрсн хөрөд үзгдвй. Түүлн эклүд бөөдж гарчгъгджана. Дарунъас нүүрсн гарлг хойрдгч орм күүцдн ольгдхмв. Эн дөрвн сүй тонн нүүрс джилдн өгхм. Экибастузд нүүрсн гарлг, ик-ик арвн гар бөөрн тосклгдкар темдглгдв.

Тосклт, экскаваторин машинист Социалистическ Күчөөсн Герой Возной Михаилин өөрн өргүр туурнв. Эн түрүн болдж газрин көрснь авч, нүүрс илдкдж гарчгъгънд утдулгдсн стрелагъар көдлг эсв ольлдж, экскавацин эргцнь экц бүүдгнь ахрдулв. Экибастузд проходчик Али Шариповд бахтхана.

Кесг джил хоорн эн газрур багъ наста геолог Мусалим Камысбаев ирлй. Шинжлгч көдлмшт орлцад, теегүр утднь чигн, өргднь чигн эн өөвб. Ода чигн төрсн газриннь дор юн зөөр бөөхнь шинжлүүд өөвата. Тендн чилшго зөөр дарата бөөхнь ил. Нүүрсн көрнь энд кесг зуун джилд күрх гидж геологуд келнв.

Хасгин шахтермүдин балгъсн—Экибастуз улм өсүд, сөөхрүд өөвнв.

П. БОГАТЕНКОВ.